

להיות ילד דו-לשוני: מיתוסים בראי המחקר

← שרון ערמון-לוטם

מחקרים מצביעים על היתרונות הטמונים בעידוד הדו-לשוניות הן באוכלוסייה בעלת התפתחות תקינה והן באוכלוסיית לקויי השפה. המחקרים מראים שדו-לשוניות איננה מובילה לעיכוב בשפה אלא להיפך: היא משמשת לא פעם זרז להתפתחות יכולות לשוניות במקביל בשתי השפות.

הקדמה

ישנם מיתוסים רבים לגבי היכולות הלשוניות והקוגניטיביות של ילדים דו-לשוניים (ורב-לשוניים). בין היתר, נשמעת לא פעם הטענה כי ילדים דו-לשוניים לומדים לדבר לאט יותר, וכי כאשר ילד מגלה קושי ברכישת שפה בשתי שפות עדיף להשתמש רק באחת מן השתיים. מאמר זה ינסה להפריך את המיתוסים הללו לאור מחקרים חדשים המצביעים על כך שדו-לשוניות איננה מאופיינת בעיכוב ברכישת השפה ושילדים דו-לשוניים המתקשים ברכישת שפה (בשל לקות שאינה קשורה בדו-לשוניות) אף מראים יתרון בתחומים לשוניים מסוימים על פני עמיתיהם החד-לשוניים המתקשים ברכישת שפה. המאמר יבחן את הממצאים הללו לאור הידוע על היתרונות של ילדים דו-לשוניים על פני ילדים חד-לשוניים בביצוע מטלות קוגניטיביות הדורשות גמישות מחשבתית והבחנה בין עיקר לטפל.

גלי ההגירה הרבים ששטפו את העולם המערבי בעשורים האחרונים הביאו לעלייה ניכרת במספר הילדים הגדלים בסביבה רב-לשונית. דבר זה בולט בישראל שבה נקלטו כמיליון עולים מחבר העמים לשעבר, המהווים כיום כשישית מכלל האוכלוסייה היהודית. דוח של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשיתוף עם משרד החינוך, 2006, מראה שעשרים אחוזים מן הילדים שנכנסו לכיתה א' בחינוך הממלכתי ב-2004 באו מבית שבו לפחות אחד ההורים איננו דובר עברית (רובנוב, 2006). רבים מילדים אלה מתחילים לרכוש עברית, שפתם השנייה, רק עם הגיעם למערכת החינוך הפורמלית, ולכן, לפחות לזמן-מה, הם פחות רהוטים בעברית מעמיתיהם החד-לשוניים. מצד שני, ילדים אלה נהנים משליטה בשתי שפות שגם אם איננה תמיד מאוזנת, מקנה להם חיבור לשני עולמות שונים ושתי תרבויות שונות. יתר על כן, קיימים כיום מחקרים רבים המצביעים על יתרונות קוגניטיביים של ילדים דו לשוניים בהשוואה לילדים חד-לשוניים. ריבוי הילדים הדו-לשוניים (והרב-לשוניים) מעורר שאלות לגבי המדיניות הלשונית הרצויה במסגרות השונות שבהן נמצא הילד (בית ההורים, גן-ילדים, בית-ספר, חוגים, וכד'), מדיניות שתיתן מענה מיטבי לצורכי הילד תוך תמיכה בהצלחתו האקדמית.

פרופ' שרון ערמון-לוטם היא מרצה במחלקה לאנגלית וחוקרת במרכז הבינתחומי לחקר המוח ע"ש גונדה, אוניברסיטת בר אילן

גרסה מוקדמת של המאמר בשם זה התפרסמה ב"אקדמיה 22" <http://www.iucc.ac.il/academia>

הדבר נכון במיוחד לגבי ילדים דו-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית. לקות זו, הרווחת בקרב שבעה עד עשרה אחוזים מן האוכלוסיה (הן חד-לשונית והן דו-לשונית), מוגדרת כעיכוב בהתפתחות השפה של לפחות שנה אחת לעומת הגיל הכרונולוגי, וזאת בהיעדרם של גורמי רקע כרמת משכל נמוכה, כלקות שמיעה, כלקות בתקשורת הבין-אישית (אוטיזם) או כלקות נירולוגית התפתחותית שעשויים היו להסביר את העיכוב השפתי (לנרד, 1998). באוכלוסייה הדו-לשונית קיים קושי באבחונם של הלוקים, בשל הדמיון בין הפרופיל הלשוני של ילד חד-לשוני בעל לקות שפתית ושל ילד דו-לשוני בעל התפתחות תקינה בשלבי הרכישה הראשוניים של השפה השנייה, ולכן הם אינם זוכים תמיד לתמיכה הראויה. מצער, אם כן, לגלות, שהמדיניות הלשונית הנקוטה במשפחות, בגנים ובידי מי שאמונים על הטיפול בילדים אלה, מתבססת במקרים רבים על סברות שאין להן יסוד מדעי. מאמר זה מנסה לבחון שני מיתוסים כאלה הכרוכים זה בזה: הראשון הוא שילדים דו-לשוניים לומדים לדבר יותר לאט מילדים חד-לשוניים, והשני הוא שכאשר הילד מגלה קושי ברכישת השפות שלהן הוא חשוף, עדיף להשתמש בשפה אחת בלבד.

דו-לשוניות בו-זמנית - ערש המיתוסים

האוכלוסייה הדו-לשונית מגוונת ביותר, בשל הדרכים השונות שבהן אדם הופך לדו-לשוני. נבדיל במיוחד בין דו-לשוניות בו-זמנית (שתי השפות נרכשות יחד) לבין דו-לשוניות עוקבת (שפה נרכשת אחרי שפה). דו-לשוניות בו-זמנית מתייחסת לרוב לילד (וכמוכן גם למבוגר) הגדל בבית דו-לשוני (שבו כל אחד משני ההורים דובר את שפתו) או לילד הגדל בבית חד-לשוני, שבו השפה שונה משפת הסביבה, אך נמצא מינקותו במסגרות חינוכיות הדוברות את שפת הסביבה (למשל, במעון יום מגיל 3 חודשים). ילד זה מתחיל להשתמש בשתי השפות בו-זמנית. מרבית המיתוסים העוסקים ביכולות הלשוניות והקוגניטיביות של ילדים דו-לשוניים מתייחסים למי שגדל עם שתי שפות בו-זמנית. אחת הסברות הלא-מבוססות בהקשר זה גורסת שילד דו-לשוני מתחיל לדבר מאוחר יותר מילד חד-לשוני ומתפתח מבחינה לשונית לאט יותר. מאחר שאין בסיס מדעי לסברה זו ולא קיימים מחקרים המצביעים על הבדל בין האוכלוסייה הדו-לשונית לאוכלוסייה החד-לשונית, נשאלת השאלה מה מקורה של אמונה זו. איחור בדיבור, למשל, מאפיין כעשרים אחוז מאוכלוסיית הילדים (החד-לשוניים והדו-לשוניים). לילדים אלה יש אוצר מילים של פחות מ-50 מילים בגיל שנתיים. בעוד שמחצית מן הילדים האלה יסגרו את הפער עד גיל שלוש, המחצית השניה אכן תאובחן בשלב מאוחר יותר כסובלת מלקות שפה ספציפית. כאשר ילד דו-לשוני נמנה על אוכלוסיית המאחרים בדיבור, הסביבה נוטה לקשר זאת לדו-לשוניות, שלמבוגרים רבים מהווה אתגר. בפועל, דו-לשוניות טבעית לילדים כמו חד-לשוניות, ואינה גורמת עיכוב בדיבור.

אוצר המילים של ילדים דו-לשוניים מכיל ייצוגים משתי השפות, ויש חשיבות רבה להעריך אותן בשתי השפות יחדיו. הערכה בכל שפה בנפרד אכן יכולה להוביל למסקנה שקיים חסר ולהוביל להיווצרות אמונה לא-מבוססת בעניין, אך, לאמתו של דבר, מספר המושגים אצל ילדים אלה בשתי השפות יחדיו נמצא בתחום הנורמה המקובלת לגבי ילדים חד-לשוניים ואף מעבר לה. מחקר שבחן קבוצת ילדים דו-לשוניים בני שנתיים בארץ שנבחרו באופן אקראי, תוך שימוש בשאלון הורים בשתי השפות (פנסון ועמיתים, 1991, באנגלית, ומיטל ועמיתים, 2000, בעברית) הראה שהערכה מהימנה של אוצר המילים מתקבלת, כאשר משלבים הבנת מילים והפקת מילים

בשתי השפות. כך, למשל, רק שניים מתוך עשרים הילדים שנבדקו באחת הקבוצות הראו ביצועי הפקה נמוכים מן הנורמה החד-לשונית בשתי השפות, אך מתוכם רק אחד שהתקרב לגיל שלוש הראה קושי גם בהבנה, קושי שתאם את הדאגה של הוריו באשר ליכולותיו הלשוניות. שאר הילדים תפקדו בתחום הנורמה לפחות באחת השפות, אם לא בשתיהן, והפגינו אוצר מושגים תואם גיל.

יתר על כן, גם כשמדובר ביכולות לשוניות מורכבות יותר, לא נמצא על פי רוב פער לרעת הדו-לשוניים. כך, למשל, נמצא שילדים דו-לשוניים זהים לבני גילם לפחות באחת משתי השפות שהם דוברים - בהתפתחות התחבירית שאיננה בהכרח תלויה שפה, ואף נעזרים בשפה אחת ברכישת השפה השנייה. דוגמה לכך אפשר למצוא במטלת חיקוי משפטים שבה התבקשו הילדים לחזור על משפטים ברמות קושי שונות. ילדים דו-לשוניים הדוברים אנגלית או רוסית בנוסף לעברית לא הראו כל קושי בחזרה על משפטים מורכבים ומשועבדים בעברית כפי שנצפה גם עבור חד-לשוניים. כמו כן נמצא שילדים דו-לשוניים בו-זמנית מראים יכולת גבוהה יותר בסיפור סיפורים תוך שימוש רב בתיאורים ובהבעת עמדות אישיות ומקדימים ילדים חד-לשוניים בהתפתחות סמנטית ובהבנתן של דו-משמעויות ומטפורות.

בסך הכול ניתן לומר שלעתים אף קיימת עדיפות לילדים דו-לשוניים, מאחר שידע הנרכש בשפה אחת מקל על רכישתו בשפה השנייה (פירס, 1992). חשוב לציין שממצאים אלו מתייחסים לילדים ממשלב סוציאקונומי בינוני ומעלה, החשופים לשפה הנבדקת לפחות 50% מן הזמן, שכן לכמות ולאיכות התשומה הלשונית משמעות רבה. למרות שלאמונה בדבר האיחור בהתפתחותם של הדו-לשוניים אין בסיס מדעי, יש לה השפעה שלילית ומכרעת בכל הקשור לתת-אבחון של ילדים דו-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית, שכן היא גורמת לכך שהורים הפונים בבקשת עזרה, נדחים בטענה שהילד דו-לשוני ולכן הוא מאחר בדיבור או מתפתח יותר לאט, ואם רק יחכו עוד קצת, הכול יסתדר. במחצית מן המקרים זה אולי נכון, אבל מה על המחצית השנייה?

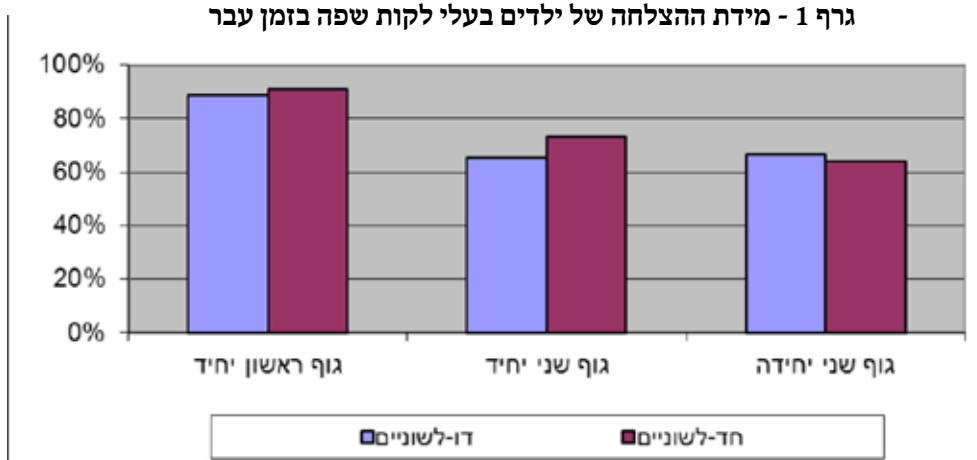
דו-לשוניות עוקבת - אתגר או פיצוי לילדים בעלי לקות שפה

דו-לשוניות עוקבת מאפיינת בהגדרה ילדי מהגרים, ילדי שליחים וילדי מיעוטים (וכמובן גם מבוגרים) הגדלים בבית חד-לשוני (ולעתים גם בסביבה חד-לשונית), ובעקבות הגירה או כניסה למערכת החינוך בגילאי הגן ובית הספר, נחשפים לשפה שנייה. ילדים אלה רוכשים שפה אחת לפני השנייה. מעקב אחרי רכישת השפה השנייה באוכלוסייה זו, וכן העובדה שבמקרים רבים הילדים משמשים פה להוריהם, מצביעים על כך שילדים זקוקים למשך חשיפה קצר למדי לשפה השנייה (בהשוואה למבוגרים) כדי להגיע לתפקוד לשוני המאפשר השתלבות חברתית. עם זאת, דוח של הבנק העולמי מצביע על כך שהשתלבות אקדמית מיטבית מצריכה לפחות חמש שנות חשיפה (טוקר, 1999), ומחקרים שבחנו ילדי עולים חדשים בגני הילדים בארץ מצביעים על כך שדרושות לפחות שנתיים של חשיפה לשפה השנייה כדי להתקרב לנורמה החד-לשונית באבחונים סטנדרטיים, וארבע שנים כדי להגיע למוצק החד-לשוני.

לגבי שתי האוכלוסיות הדו-לשוניות האלו, נפוץ המיתוס הקושר בין קושי ברכישת שתי השפות להמלצה להשתמש בשפה אחת בלבד. עקב זאת ננקטת מדיניות לשונית שנצפתה בגנים רגילים ובגנים שפתיים (גנים המיועדים לילדים בעלי לקויות שפה ותקשורת), שבמסגרתה נאסר על הילדים השימוש בשפה שאיננה עברית בשעות הגן, אף על פי שלא קיימת הנחיה מפורשת לכך ממשרד החינוך. מקום נוסף שבו יש למיתוס זה השפעה רבה הוא החלטות טיפוליות המתקבלות

על ידי קלינאיות-תקשורת והמלצות הניתנות להורים של ילדים לקויי שפה - לדבוק בשפה אחת בלבד, למרות ההמלצות המפורשות של האיגוד הבינלאומי של קלינאי התקשורת (IALP - פרדמן, 2011) לעודד שימוש וטיפול בשתי השפות. מחקרים רבים שנערכו בשנים האחרונות בארץ ובחו"ל תומכים בהמלצת השימוש בשתי השפות. חוקרים בקנדה (ראו סקירה אצל פרדי, 2010), שבחנו ילדים דו-לשוניים צרפתית-אנגלית בעלי לקות שפה ספציפית, לא מצאו הבדל בינם לבין ילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית. גם מחקרים שמצאו דווקא הבדל כזה הצביעו על היותו זניח באופן שאינו מצדיק כלל ועיקר ויתור על דו-לשוניות באוכלוסייה זו. במחקר שלנו, העוסק בדו-לשוניים עוקבים, הושוּו ילדים דו-לשוניים דוברי אנגלית-עברית בעלי לקות שפה ספציפית לשתי קבוצות ילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית, וגם כאן לא נמצא פער בין החד-לשוניים לדו-לשוניים במדדים לשוניים מגוונים. כך, למשל, בהשוואה בין השימוש בנטיות הפועל אצל ילדי גן חד לשוניים עם לקות שפה ספציפית במחקר של דרומי ועמיתים (1999) לשימוש באותן נטיות במטלה זהה אצל ילדי גן עם לקות שפה ספציפית ששפתם הראשונה אנגלית ושפתם השנייה עברית (ערמון-לוטם, 2010), מצאנו ביצועים זהים בנטיות העבר ובמרבית נטיות ההווה. גרף 1 מציג את התוצאות לגבי נטיות גוף ראשון ושני יחיד בזמן עבר (קפצתי, קפצת, קפצת). מממצאים אלה נראה שבניגוד לסברה המוטעית, אין הדו-לשוניות מהווה אתגר לילדים בעלי לקות שפה ספציפית יותר משהיא מהווה אתגר לילדים בעלי התפתחות תקינה, כאשר בוחנים את ביצועיהם אחרי יותר משנתיים של חשיפה לעברית.

גרף 1 - מידת ההצלחה של ילדים בעלי לקות שפה בזמן עבר

יתר על כן, מחקרים המשווים בין האוכלוסייה החד-לשונית והאוכלוסייה הדו-לשונית מצביעים על יתרון לדו-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית הן בתחומים שבהם ידע מן השפה הראשונה מקל על שימוש תקין בשפה השנייה והן במקרים שבהם לא נמצא קשר כזה. כך, למשל, בהשוואה בין אותן קבוצות נבדקים שנדרשו לספר סיפורים לפי תמונות (גורלניק, 1995), התברר שהן הילדים החד-לשוניים והן הילדים הדו-לשוניים נטו להשמיט את נושא המשפט וחלק מן המושאים באופן לא תקין. אחד הילדים החד לשוניים סיפר, למשל:

אמא הכינה לילדים שלה אוכל **אכלו** **אכלו**

אח"כ בא לו זבוב. אח"כ הוא כעס

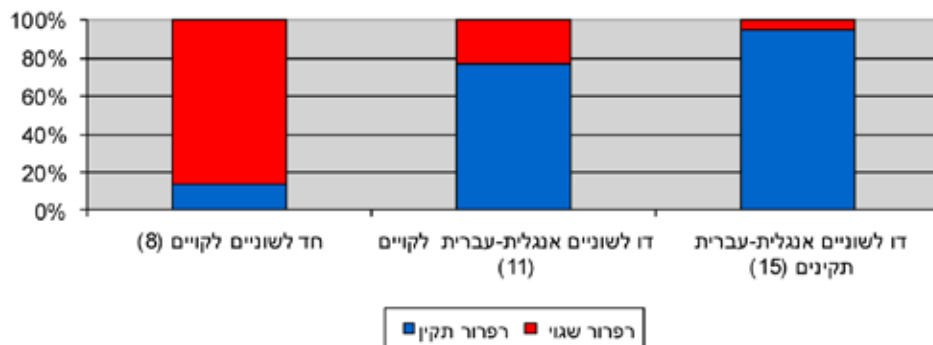
אח"כ שמו לה בייגלה בזנב

אח"כ שמו לה בשערות משהו חם

אח"כ ניקו אותה וזהו.

מי אכלו? מי שמו בייגלה ולמי? מי שמו משהו בשערות? מי ניקו? בכל המשפטים האלו חסר נושא למשפט, ולכן לא ברור על מי מדובר. לא ברור גם למי מתיחסים כינויי הגוף הוא, לה ואתה. סגנון זה אפיין את מרבית הילדים בעלי לקות שפה. השוואה בין ילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה לילדים דו-לשוניים בעלי לקות שפה (גרף 2) מראה שהילדים החד-לשוניים נטו להשמיט את נושא המשפט באופן לא תקין פי שלושה מן הילדים הדו-לשוניים. הסבר אפשרי לכך הוא המגבלה הנוקשה באנגלית על השמטת נושא המשפט, שכן אי אפשר לומר באנגלית רק went, בעוד שבעברית אפשר לומר הלכתי.

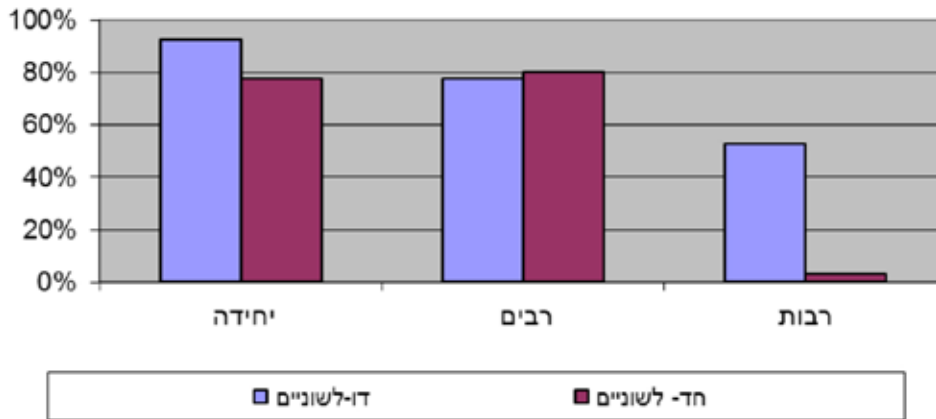
גרף 2 - רפרור על ידי נושא ריק בסיפור במבחן גורלניק

במטלה אחרת נתבקשו ילדים מקבוצות אוכלוסיה שונות לחזור על משפטים כגון 'אחי הגדול מקשיב למוסיקה רועשת' או 'אח שלי הסתכל על אריות בגן החיות'. בעוד שמטלה זו מבוצעת בקלות יחסית על ידי ילדים בעלי התפתחות תקינה (הן חד-לשוניים והן דו-לשוניים), היא מציבה קושי בפני ילדים בעלי לקות שפה. כך למשל ילדים בעלי לקות שפה אינם חוזרים במדויק על המשפטים ומשמיטים לא פעם את מילות היחס (ל-, על) באומרם למשל 'אחי הגדול מקשיב למוסיקה רועשת' או 'אח שלי הסתכל אריות בגן החיות'. גם במטלה זו מצאנו שילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית השמיטו מילות יחס פי חמישה מילדים דו-לשוניים (אנגלית-עברית) בעלי לקות שפה ספציפית. גם כאן, קיומם של פעלים באנגלית אשר משנים את משמעותם כאשר נוספת להם מילת יחס, למשל turn on ו- turn off (דבר שלא קיים בעברית), יכול להסביר את היתרון היחסי של אוכלוסייה דו-לשונית זו של בעלי לקות-שפה ספציפית. מסקנה זו נתמכת במחקרינו שנערכו באוכלוסייה הדוברת רוסית-עברית, שבה השפה הראשונה איננה מקנה יתרון דומה, ושם, אכן, לא נמצא פער כזה.

עם זאת, ישנם גם מקרים שאינם מוסברים על ידי מאפיין של השפה הראשונה. כך, למשל, הראינו בגרף 1 שילדים דו-לשוניים דוברי אנגלית-עברית בעלי לקות שפה ספציפית אינם נבדלים מילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית בשימוש בנטיות העבר בגופים השונים (קפצתי, קפצת, קפצת), אך גרף 3 מראה שביצועיהם אף טובים יותר בנטיות ההווה (הילדות קופצות), למרות ששפתם הראשונה, האנגלית, איננה תומכת בהבחנה בין יחיד לרבים או בין זכר לנקבה.

גרף 3 - מידת ההצלחה של ילדים בעלי לקות שפה בזמן הווה

מחקר נוסף הראה יכולת טובה יותר בחזרה על מבנים תחביריים מורכבים. אין פלא, אם כן, שכיום גדל העניין בתרפיה דו-לשונית לילדים לקויי שפה, על מנת לשפר את ביצועיהם הלשוניים. ממצאים אלה, המלמדים שדו-לשוניות מהווה כעין פיצוי לילדים דו-לשוניים בעלי לקות שפה, זאת אומרת כאלה המראים עיכוב התפתחותי בדיבור בלבד, משתלבים היטב במחקר העוסק ביתרונות הקוגניטיביים הנלווים לדו-לשוניות. ילדים דו-לשוניים מראים יתרון בכל הקשור למטלות קוגניטיביות הדורשות דיכוי של אינפורמציה לא רלוונטית, כמו למשל בציור השבועי לילד המופיע במוסף של העיתון *ידיעות אחרונות* שבו הילדים (וגם המבוגרים) מתבקשים להתעלם מן המידע החזותי המיותר, בחיפוש אחרי הדמות שנעלמה (כפי שהם מדכאים את השימוש בשפה אחת כאשר הם משתמשים בשפה השנייה). כמו-כן מתגלה אצל דו-לשוניים יתרון בביצוע מטלות הדורשות מעבר חד בין סוגי מידע שונים, כנדרש במטלות מיון ומיון מחדש (בדומה לקלות שבה הם מבצעים מעבר משפה לשפה). מעניין לציין שאותן יכולות קוגניטיביות שנתרמות על ידי הדו-לשוניות, נמצאו לקויות אצל ילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית. כך, למשל, נמצא שילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית יותר מעמיתיהם בעלי ההתפתחות התקינה להתעלם ממידע לא רלוונטי במטלות חשיבה ולעבור ממטלה למטלה. באחרונה אף הוצע באוניברסיטת מיניסוטה להשתמש במטלות קוגניטיביות ככלי טיפולי באוכלוסייה לקוית השפה. האם ייתכן שלדו-לשוניות תהיה השפעה דומה? מחקר שנערך באחרונה (אילוז-כהן וערמון לוטם, 2013) הראה שאף על פי שקיים פער בין דו-לשוניים בעלי לקות שפה ודו-לשוניים בעלי התפתחות תקינה, הדפוס שלו שונה מכפי שדווח לגבי האוכלוסייה החד-לשונית. בעוד שאצל ילדים חד-לשוניים ניכר פער הן ביכולות דיכוי וקושי להתעלם ממידע לא רלוונטי והן ביכולות מיון ומעבר, ולפיכך הם מתקשים בחלוקה לקבוצות ובחלוקה מחודשת, אצל הילדים הדו-לשוניים ניכר פער כזה רק ביכולות מיון ומעבר. ממצא ראשוני זה מראה על תועלת אפשרית של הדו לשונית גם ברמה הקוגניטיבית, והוא עשוי להסביר את אותם מקרים שבהם לא נמצא הסבר המבוסס על מאפייני שפת האם.

סיכום

המחקרים שהוצגו כאן מצביעים על חשיבותה של בחינה מחדש של אמונות רווחות ומצביעים על היתרונות הטמונים בעידוד הדו-לשוניות הן באוכלוסייה בעלת התפתחות תקינה והן באוכלוסיית לקויי השפה. המחקרים מראים שדו-לשוניות איננה מובילה לעיכוב בשפה אלא להיפך: היא משמשת לא פעם זרז להתפתחות יכולות לשוניות במקביל בשתי השפות. ילדים דו-לשוניים נהנים מיתרון לא רק מבחינה לשונית אלא גם במטלות קוגניטיביות. כמו-כן נוכחנו לדעת במחקרינו שאצל ילדים דו-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית, דו-לשוניות איננה מהווה מכשלה ואף מקנה להם, במקרים מסוימים, יתרון על ילדים חד-לשוניים בעלי לקות שפה ספציפית, ולפיכך רצוי לעודד אותה ולתמוך בה.

מקורות

- רובנוב, ד' (2006). תלמידים עולים במוסדות חינוך - תשס"ד. משרד החינוך התרבות והספורט/הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה http://www1.cbs.gov.il/www/publications/education_imig04/education_imig_h.htm
- Armon-Lotem, S. (2010). Instructive bilingualism: can bilingual children with SLI rely on one language in learning a second one? *Applied Psycholinguistics*, 31 (2), 29-36.
- Dromi, E., Leonard, L., Adam, G. & Zadunaisky-Ehrlich, S. (1999). Verb agreement morphology in Hebrew-speaking children with Specific Language Impairment. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 42, 1414-1431.
- Fenson, L., Marchman, V., A., Thal, D., J., Dale, P., H., Reznick, J., S., & Bates, E. (1991). *MacArthur- Bates CDI Words and Sentences*.
- Fredman, M. (2011). Recommendations for Working with Bilingual Children (Updated May 2011). http://ialp.info/rs/7/sites/935/user_uploads/File/Recommendations_Working%20with%20Bilingual%20Children_Updated%20May%202011.pdf
- Goralnik, E. (1995). *Goralnik Screening Test for Hebrew*. Matan, Even Yehuda, Israel (in Hebrew).
- Iluz-Cohen, P. & S. Armon-Lotem. (2013). Language proficiency and executive control in bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 16 (4), 884-899
- Leonard, L. (1998). *Children with Specific Language Impairment*. MIT Press: Cambridge, MA
- Maital, S. L., Dromi, E., Sagi, A., & Bornstein, M. H. (2000). The Hebrew

- Communicative Development Inventory: language specific properties and cross-linguistic generalizations. *Journal of Child Language*, 27, 43-67.
- Paradis, J. (2010). The interface between bilingual development and specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 31, 227-252
- Pierce, A. (1992). *Language Acquisition and Syntactic Theory: A Comparative Analysis of French and English Child Grammars*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Print
- Tucker, G.R. (1999). *A Global Perspective on Bilingualism and Bilingual Education*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.